

Milorad NIKČEVIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera

Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“

mnikcevi@ffos.hr

**CRNOGORSKO PJESNIŠTVO
NA KRAJU XIX I U OSVITU XX VIJEKA
NA STAZAMA NIKOLE I PETROVIĆA
- SLJEDBENICI I EPIGONI - ***

U ovome radu pod sintagmom *sljedbenici i epigoni* Nikole I Petrovića Njegoša podrazumijeva se onaj opsežni korpus poezije koji je stvaran oko i iza Nikolina razdoblja, to jest od 80-ih i 90-ih godina XIX vijeka, pa sve do balkanskih ratova i Prvoga svjetskog rata. U sjenci stvaralaštva Nikole I Petrovića Njegoša pojavilo se nekoliko poetskih imena. Svi su oni slijedili utabane pjesničke obrasce svoga najvećeg uzora, Nikole I, ali i omiljenih pjesnika srpskog romantizma te posebno afirmisanoga pjesnika slavjanstva Jovana Sundečića. Podražavali su njihovu poetiku u toj mjeri da se, osim Marka Miljanova, nije profilisao nijedan stvaralac kao izuzetna poetska originalnost. Ta je književnost obilježena manjkom pjesničke originalnosti, a viškom energije, ugledanja i epigonstva. Prigodničarska poezija bila je dominantna, a u nekim poetskim tvorvinama probijao se puki didaktizam i rasplinuta epska naracija.

Ključne riječi: *istorija književnosti, crnogorska književnost, romantizam, moderna, lirska poezija, epska poezija, drama u stihu*

Pod sintagmom *sljedbenici i epigoni* Nikole I Petrovića Njegoša podrazumijeva se onaj opsežni korpus poezije koji je stvaran oko i iza Nikolina razdoblja, to jest od 80-ih i 90-ih godina XIX vijeka, pa sve do balkanskih ratova i Prvoga svjetskog rata. U sjenci stvaralaštva Nikole I Petrovića Njegoša, od kojega *niko nije smio biti bolji*, pojavilo se nekoliko poetskih imena. Svi su oni slijedili utabane pjesničke obrasce svoga najvećeg uzora, Nikole I, ali i omiljenih pjesnika srpskog romantizma te posebno afirmisano-

* Ovaj rad odlomak je *Istorije crnogorske književnosti od sredine XIX vijeka do 1918. godine*. Priredio ga je i strukturi časopisa prilagodio Aleksandar Radoman.

ga pjesnika slavjanstva Jovana Sundečića. Podražavali su njihovu poetiku u toj mjeri da se, osim Marka Miljanova, nije profilisao nijedan stvaralac kao izuzetna poetska originalnost. Pjesničko stvaralaštvo tog postnikolina i Sundečićeva razdoblja po svojim je osnovnijem poetskim karakteristikama ujednačeno: slično je stvaralaštvu prethodnih stvaralačkih modela, a takvo će i ostati neizmijenjeno gotovo sve do Prvoga svjetskog rata. Poblje, osnovne karakteristike te poezije bile su iste i u toj mjeri podražavalačke i epigonske da se pjesnici o kojima je zbor nijesu razlikovali svojom poetikom od mnogih ranijih poetskih obrazaca koji čine prevlast stihovanja po uzoru na guslarski deseterac ili osmerac, a mala se briga posvećivala ugladenosti, originalnoj formi i raznolikom stihu. Nadalje, opjevane su tipične teme i motivi svakodnevice, stereotipni motivi u duhu i dikciji narodne poezije, pa im je i pjesnički jezik i stil bio mršav i nefunkcionalan. Ta je književnost obilježena manjkom pjesničke originalnosti, a viškom energije, ugledanja i epigonstva. Drugim riječima, produkcija poetskih tvorevina bila je velika, pa je kvantitet bio uvijek na štetu kvaliteta i estetskih umjetničkih učinaka. Uz to se osjećao upliv izvanknjiževnih uticaja na pjesničko stvaralaštvo. Uočava se i podređenost pjesničke riječi političkim ciljevima autorā, slično kao kod Nikole I Petrovića Njegoša, ili je prilagođenost pjesničke poruke „diktirana“ službenom dvorskom politikom kao kod proslavljenoga pjesnika Jovana Sundečića. U svakom slučaju, prigodničarski tip poezije bio je dominantan u okruženju Nikole I, a u nekijem poetskim tvorevinama probijao se puki didaktizam i rasplinuta epska naracija. Bili su uveliko prisutni i strani uticaji na književno stvaralaštvo toga vremena, čak i u obliku doslovnoga preuzimanja i oponašanja, što će biti istaknuto na primjerima pojedinih pjesnika. Srpski, hrvatski, ruski, njemački, poljski i mađarski romantizam ostavio je, osobito 90-ijeh godina XIX vijeka, neskrivene i najdublje poetske tragove, ponajviše kod pjesnikā Filipa Kovačevića, Jovana Lipovca i Nikole St. Ljubiše, koji su ujedno bili glavni prevodioci stranih literatura. Zbog njihovih poetskih osobnosti i plasiranih modela poezije, Trifun Đukić je generaciju tih književnika obradio u posebnom poglavlju „Književni diletantizam“.¹ Sintagmu *književni diletantizam* objasnio je brojnom pojavom „dobronamjernih“ pjesnika čija je volja bila više razvijena od pravog književnog stvaralaštva. To zato što je njihov talenat bio mali, skučen, a poetski i estetski učinak neznatan. Uza sve to, pjesnici su toga vremena pjevali ne samo pod uplivom vladavine Nikole I Petrovića, već i pod jakijem odrazom društveno-političkih prilika, posebno, društvenih i socijalnih težnji i prigodne svakodnevice. Njihovo neveliko pjesničko značenje u tome vremenskom okviru književni istori-

¹ Trifun Đukić, *Pregled književnog rada Crne Gore*, Narodna knjiga, Cetinje, 1951, 261.

čar Đukić uporedio je s onijem stvaraocima čiji je rad u datom slučaju (i trenutku) od koristi, pa su oni bili nalik praktičnijem stvaraocima, onijem diletantskim pozorišnjem skupinama koje su se sve češće javljale na Cetinju i oko njega.² Svoju postavljenu tezu Trifun Đukić eksplicite obrazlaže: *U takve književnike dolazi većina crnogorskih pisaca iz ovog vremena. Za njih je književnost, isto onako kao i gluma pozorišnim diletantima, bila uzgredni posao. Onako kao što su 80-ih godina ministri, vojvode, serdari i profesori bili prvi glumci „Balkanske carice“, tako su i na književnom polju radili većinom oni ljudi koji su predstavljali zvaničnu Crnu Goru. Glavni „spiritus movens“ i za književnost, kao i za državne poslove, bio je gospodar. (...) Gospodar im je propisivao što da pišu i kako da „poju“; on ih je učio da je „grehota“ pjevati nježnu strast i „meka kola“ i da je za Crnogorce samo da pjevaju za gorske sokolove.*³

Dakle, prema književnome uzoru i najznačajnijem bardu poezije toga vremena, Nikoli I Petroviću, smisao poezije nije bila samo u tome da pjeva *slavopojke prošlosti*, da pjeva samo o *podvizima starih junaka*, već je smisao poezije pronalazan u pjevanju uzvišenih i poletnih deklamatorskih tirada, a intimni ošućaji ljubavi bili su velikijem dijelom potisnuti na marginu. To je bila poezija narativnoga i uzvišenog sadržaja koja prati i odražava burno i uzvišeno istorijsko vrijeme Nikole I. Utilitarnost te poezije ogleda se, dakle, u izuzetnoj kulturnoj i dvorskoj evokaciji, literaturi koja će sve više poprimiti najprizemniji estetski, skućeni prigodni i dvorski značaj.⁴

Literaturu takvih vrijednosti, jezika i sadržaja, ponajbolje je osetio u naše vrijeme poetski nerv Branka Banjevića kad je utvrdio da je vrijeme Nikole I Petrovića Njegoša skućilo i zatvorilo *jedan utilitarni politički koncept, koji je dobio pedagoške i andragoške razmjere, u kojemu je poezija teško opstajala – gubila je vezu sa vitalnim nitima sopstene poetske tradicije.*⁵

Plejadu toga poetskog epigonskoga, sljedbeničkoga stvaralaštva Nikole I čini brojna skupina pjesnika koje ćemo na ovome mjestu istaći prema godini njihova rođenja: Risto Milić (1842), Radoje Roganović-Crnogorac (1851), Jovan Popović-Lipovac (1856), Živko Dragović (1856), Filip J. Kovačević (1860), Nikola St. Ljubiša (1868), Jovan Roganović (1870), Novica Nikolić (1871), Radomir Krivokapić-Orlinski (1876), Ljubomir Bulatović-Ibrijski (1877), Dimitrije Jevtović-Polimac (1876), Marko Vrbica (?) i najznačajniji pjesnik i pripovjedač s početka prve decenije XX vijeka – Borislav Sl. Minić

² Trifun Đukić, isto, 261.

³ Isto, 262.

⁴ Isto, 261.

⁵ Branko Banjević, „Jedan vid 'primijenjene' poezije“, u: Nikola I Petrović, *Rat crnogorski*, NIP „Pobjeda“, Titograd, 1975, 18.

(1879) čiji ćemo poetski i pripovjedni književni opus monografski obraditi u poglavlju pripovjedne književnosti.

O njima i njihovome stvaralaštvu u književnoj istoriji je pisano malo, sasvim uzgredno i sporadično. Preko toga stvaralaštva prelazilo se kao preko nečega što ne zavrjeđuje preveliku ili gotovo nikakvu pažnju. Ipak im je nekoliko stranica posvetio Trifun Đukić u svome *Pregledu književnog rada Crne Gore*, i to ne svakome već ponajviše piše o Radoju Roganoviću-Crnogorcu, Filipu Kovačeviću, Živku Dragoviću, Milošu Velimiroviću i primorskome stvaraocu Dionisiju Mikoviću čije ćemo djelo locirati u bokokotorski književni krug.

Radoje G. Roganović Crnogorac (1851–1899)

Iz cetinjskoga književnog kruga oko knjaza/kralja Nikole Petrovića i Jovana Sundečića ponikao je u periodu *sljedbenika i epigona* Radoje Roganović Crnogorac.⁶ Nesumnjivo je bio uspješniji kao prigodničarski pjesnik, ali više po širini tematsko-motivskih interesovanja, negoli po umjetničkoj uvjerljivosti. U svakom slučaju, zanimljiviji i poznatiji je kao pjesnik iako je u svome književnom korpusu ostavio i dvije drame u stihu: *Carev laz* (1888) i *Boj na Trnjine* (1895) o kojima će biti riječi u poglavlju o dramskoj književnosti. Sličan svojijem savremenici, koji su se oslanjali na tradiciju narodne poezije, Roganović se napajao na istijem uzorima – poeziji knjaza/kralja Nikole I Petrovića i Jovana Sundečića.

Već u prvijem sastavima uz neizbježne prigodne, rodoljubne i ljubavne motive, uklapajući se u opšte tendencije tadašnjega pjesničkog stvaralaštva, Roganović širi svoje interese unoseći u svoje stihotvorstvo kraće lirske, lirsko-epske pjesme i duže epske spjevove. U svome pjesništvu sav je bio okrenut crnogorskom Dvoru, njegovome vladaru knjazu/kralju Nikoli I i cijeloj njegovoj dvorskoj sviti. *Gotovo da nije ostalo ni jednog rođendana ili imendana članova vladajuće kuće, odnosno događaja vezanih za nju koji nije našao mjesta u njegovim pjesmama. (...) U stihove je pretakao ode vladarima Srbije, Crne Gore, Rusije, Bugarske, pa čak i Grčke te brojnijem istorijskim junacima i savremenici, sakralnijem objektima, umjetničkim spomenicima i slično.*⁷ U širokome rasponu njegovijeh epskih tema našli su se i brojni stihovani spjevovi, među kojima ističemo: „Svijetlom crnogorskom gospodaru

⁶ Dr Dušan J. Martinović je istakao da se gotovo u svijem izvorima i literaturi pogrešno navodi Roganovićevo godinu rođenja (najčešće 1859), a ponekad i godina smrti – 1900. Videti: Dr Dušan J. Martinović, „Radoje G. Roganović Crnogorac“, u knjizi: *Portreti IV*, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1991, 100.

⁷ Dr Dušan J. Martinović, isto, 101.

Nikoli I Petroviću Njegošu“, „Pri povratku iz Rusije 1869“, „Svome gospodaru“, „Obodska proslava“, „Ropstvo vladike Danila“, „Viteštvo“, „Knjeginja Milena“, „Šumadijska sloboda“ i druge. Iako je u novembru 1890. godine *Glas Crnogorca* najavio njegovu zbirku poezije od sto pjesama, ona se nije nikada pojavila. Iz iscrpne bibliografije Radoja Roganovića koju je objavio Dušan J. Martinović⁸ jasno se vidi da je on objavio preko 180 prigodnih rodoljubivih lirskih, lirsko-epskih pjesama i spjevova. U rezultatima njegovih prigodnih poetskih aktivnosti Roganović je uvijek stavljao naglasak na poetski sadržaj u kojemu je bila poenta društveno-politička angažovanost njegova vremena. Pjevao je otvoreno o srpstvu, o jedinstvu Srba, Crnogoraca i Hrvata, o „bratskoj slozi“ svih slovenskih naroda, o visokoškolskoj omladini, učiteljima, o brojnijem književnicima i svojim savremenici, o Crnogorcima, Šumadincima, Vojvodanima i Dalmatincima, Makedoncima i Česima, Rusima i Ukrajincima pa je takvom tendencijom bio sljedbenik Sundečićeva širokog ideologema. U svoje vrijeme Roganovićeve je poezija plijenila čitaocima svojom epskom emocijom, pa je, dijelom, bila i inspirativno muzičko vrelo. Naime, nekoliko muzičara: dr Jovan Paču, Jovan Ivanišević i Robert Tolinger prema njegovijem poetskim predlošcima „Crnogorski vojnik“, „O vjeridbi njene svjetlosti knjaginja Milice za velikim knjazom Petrom Nikola-jevićem“ i dr. sačinili su muzičke kompozicije, o čemu je pisano u onovremenoj književnoj periodici (*Javoru*, *Braniku* i slično).⁹ No, koliko god donosio raznovrsne teme i poetske epske novitete tokom svoga vremena, u izražajnome i estetskom smislu ostao je Radoje Roganović nezapažen kao pjesnik većega literarnog potencijala, utopljen u opšte sivilo deseteračkoga pjesničkog stvaralaštva 80-ih i 90-ih godina XIX vijeka. Upravo iz tih razloga Petar M. Božović u svojoj *Antologiju crnogorskih pesnika i pripovedača* nije unio niti jednu njegovu pjesmu, a Branko Banjević u antologiji *Pleme za oblakom – crnogorska poezija druge polovine XIX. stoljeća*, nije ga ni jedanput spomenuo.

Jovan Popović-Lipovac (1856–1919)

Svojijem burnim vojničkim i generalskim životom i književnijem radom Jovan Popović-Lipovac bio je zanimljiva poetska ličnost 80-ih godina XIX i početkom XX vijeka. Njegovo se književno djelo ostvarilo u raznovrsnijem poetskim žanrovima: ljubavnoj i patriotskoj poeziji, romansi, elegičnoj pjesmi, baladičnoj formi i legendi, a stvarao je i junačke spjevove. Iako

⁸ Dr Dušan J. Martinović, isto, 116.

⁹ Isto, 102-103.

plodan prevodilac i stvaralac, za života nije uspio samostalno ukoričiti nijedno svoje cjelovito poetsko djelo, pa su njegove književne tvorevine ostale rasute u crnogorskoj i srpskoj književnoj periodici i dnevnoj štampi onoga vremena. Stvarajući pod neposrednijem uticajem ruskijeh, poljskih (Mickjeviča) i njemačkih pjesnika osamljenosti koje je prevodio,¹⁰ iz Lipovčeve ukupne poetske produkcije ističu se posebno pjesme „Izdajica i Balkanski osvjetnik“, koje su svojevremeno ocijenjene kao *dragocjeni biseri u našoj literaturi*.¹¹ Istaknute su mu pjesme „Kraljeva lubanja“ i „Slike iz života“. Potonje dvije tvorevine uvrstio je Branko Banjević u svoj antologijski izbor, a ujedno je na istome mjestu o njegovoj poeziji izrekao sintetički poetski sud: Lipovac je bio *talentovan čovjek, ali nesređen pjesnik. Kod njega se prvi put sriječemo sa uticajem balade njemačkih romantičara. Kod njega (...) ima pjesama satiričnog tona, i to je značajno za poeziju toga perioda. Kod njega imamo i prvu pojavu socijalne satire. On i Kovačević čine bogatijim i raznovrsnijim to naše poetsko vrijeme, iako nijesu uspjeli da stvore pjesme trajnije vrijednosti*.¹²

U svoje vrijeme Lipovac je receptivno i emocionalno snažno plijenio i poetski zanosio svoje čitateljstvo. O tome svjedoči Lazar Tomanović koji je o Lipovčevoj pjesmi „Manita mati“ pisao pohvalno i zanosno: *Ja ne znam da li je koja pjesma silnije na mene djelovala od njegove „Manite matere“, s kojom je bila zabranjena stara „Zeta“ u Austriji. Kad sam je čitao (...) kosa mi se na glavi ježila, led se niza me prolijevao*.¹³

Među tvorevinama Jovana Popovića-Lipovca posebno se izdvaja i njegova ljubavna pjesma „Stanko i Hajka“ koja je objavljena u *Crnogorki* 1884. godine. Izgleda da su se ti osećaji u herojsko-ratničkoj sredini duboko skrivali od javnosti, potiskivala se ljubavna osećanja kao motivi koji nijesu dostojni epskih junaka i epskih pjesnika, premda je još Petar II Petrović Njegoš u svoje vrijeme dodirnuo i ovaplotio najsenzibilnije osećaje u mnogijem intimnim lirskim ljubavnim pasažama *Gorskog vijenca* i u antologijskoj ljubavnoj pjesmi *Noć skuplja vijeka*. Lipovčeva pjesma je, po duhu i ritmu romantički oblikovana: smjenjuju se osmerci i deseterci koji joj daju ekspresivan, živ i poletan izraz i po tijem poetskim sredstvima izraza pripada još uvijek tradicionalnoj crnogorskoj lirici. U žanru te pjesme početkom 90-ih godina XIX vijeka javile su se i druge ljubavne pjesme Jovana Popovića-Lipovca koje su na tragu ispovjedne intimne lirike i poezije srpskih romantičara, pretežno pjesništva J. J. Zmaja, B. Radičevića i drugih. Proširujući raspone i oboga-

¹⁰ Kao prijevod posebno se ističe Ljermontovljeva *Tamara*.

¹¹ Trifun Đukić, isto, 263.

¹² Branko Banjević, „Crnogorska poezija druge polovine devetnaestog vijeka“, *Pleme za oblakom*, Grafički zavod, Titograd, 1973, 30-31.

¹³ Trifun Đukić, isto.

čujući svoju ljubavnu tematiku po istijem modelima romantizma, u crnogorskoj *Novoj Zeti* javljaju se i srpski pjesnici: Jovan Dučić, Aleksa Šantić, Savo Račeta, Josip Bersa i drugi. Početkom 90-ih godina XIX vijeka Lipovac je nastavio da objavljuje patriotske elegije i balade poput Zmajevijeh „Đulića uvelaka“, ali su one bile izraz kratkoga daha da bi se u časopisu *Luča* pojavile kao zadnji izdanci u Milana Jovovića, Radomira Krivokapića-Orlinskog i Nikole St. Ljubiše, u kojijema se probija sevdalinski ton afirmisan ranije u šetnoj i sentimentalnoj poeziji Alekse Šantića.

Posebno se ističe ciklus pjesama Jovana Popovića-Lipovca koje naziva prigodnicama. One su posvećene „Njegovom Visočanstvu Knjazu gospodaru“ (i njegovoj užoj porodici), kako je naslovljena jedna njegova pjesma: pjesva o smrti knjeginje Zorke, posvećuje joj uzvišene tirade kao i pjesniku Jovanu Sundečiću i Marku Miljanovu Popoviću. U isti krug narativnijeh prigodnica ubrajaju se i brojne njegove pjesme koje je nazvao *Slike iz života...* posvećene nekim crnogorskim bojevima i junacima („Pobjeda Crnogoraca na Vučjem dolu“) i slično.

Sve u svemu, Lipovac je od pjesnika svoje generacije pokazivao lucidniji poetski talenat, refleksivnije iskrice duha, drhtaje srca, emocionalniji i senzibilniji poetski osećaj koji će se njegovom smrću ugasiti i sasvim vremenom zaboraviti i nestati.

Filip J. Kovačević (1860–1922)

Saputnik i savremenik Jovana Lipovca iz cetinjske generacije pjesnika bio je i književnik, Filip Kovačević. Bio je agilni prevodilac ruskijeh i mađarskih romantičara: Ljermontova i Šandora Petefija, čija su književna djela ostavila duboke tragove u njegovome pjesništvu, posebno u tvorevini „Jednoj Crnogorki“ koja je napisana *po Ljermontovu* te u pjesmi „Luda“ koja je *čak pod direktnim uticajem jedne Petefijeve pjesme. Mjestimično djeluje kao pre-pjev. Ova pjesma je interesantna i sa formalne strane. U njoj se javlja promjena ritma koja se približava prirodnosti govorne intonacije.*¹⁴ Prevodio je Kovačević i neke pjesme Getea: „Spasenje“, „Nemilosni pastir“, „Pravo uživanje“ i sl. U časopisima *Crnogorki* i *Zeti* (1884-1885) objavljivao je i prijevode iz klasične književnosti, od kojih je najzapaženiji Eshilov *Prometej*. Iako obrazovan na filozofskijem i poetskim djelima zapadne i istočnoevropske književnosti, njegovo rano pjesništvo ne odaje, ni po misaonosti niti po poetskome jeziku, pjesnika koji se kreće refleksivnijem poetskim stazama te književnosti, već se pjesnikov senzibilitet i talenat iscrpljivao i ukalupljivao

¹⁴ Branko Banjević, isto, 30.

u tradicionalne modele pročitane literature i onijeh pjesnika koji su mu bili mladalački prijemčivi i koje je zanosno čitao i prevodio. U mladosti je započeo s poezijom i to u svome časopisu *Primorac* koji je izlazio u Beču. Na studijama je napisao i prvijenac početničkih stihova pod uticajem srpske romantike i srpskoga nacionalnog zanosa s naslovom „Srpstvo“ (1882).

Kao oformljen profesor filozofije i već afirmisani pjesnik, došao je na Cetinje 1885. godine đe se odmah uključio u sve pore društvenoga i književno-kulturnog, pa i političkoga života. Bio je saradnik skoro svih književnih periodičnijih publikacija onoga vremena. Iz te duhovne klime rađa se i njegov opsežni spjev *Nevesinjka* objavljivan u nastavcima *Zete* (1885). On je napisan u tradicionalnome i narodnom duhu, metru i dikciji epske versifikacije. I njegovo „Našljednikovo kolo“ (1885) *napisano je po ritmu i melodiji Živkovićeve pjesme „Rado ide Srbin u vojnike“*, pjesama koje su krajem prošloga vijeka bile izuzetno popularne i rado pjevane u Crnoj Gori.¹⁵ U antologiju crnogorske poezije druge polovine XIX vijeka *Pleme za oblakom*, Branko Banjević je uvrstio nekoliko, istina necjelovitijeh, Kovačevićevih pjesama: „Čovjek“, „Stara priča u nove stihove“, „Luda“, „Uvodni zvuk“ i „Kad budućí“ – tvorevine koje odaju predstavnika zakašnjelog romantizma krajem XIX vijeka. Premda je neumorno objavljivao stihove u vrijeme snažnijih impulsa i prodora moderne poezije, Kovačević je ipak do kraja života ostao zarobljenikom svoje početničke poetike: idilične i već tradicionalno iscrpljene rodoljubne i prigodne tematike koju je zatvarao u posve pojednostavljene i shematizovane, uglavnom osmeračke i deseteračke stihove poput:

Podvržen je promjeni vremena,
sili vjetra, lomljavi gromova,
ljetnoj žezi i zimskoj studeni.
Gole hridi i zeleni luzi,
strme gore i široka polja,
suva mjesta i močali teške
njegovijem titraju se bićem
i svome ga upodobe licu.
Badlji, trnje, zmije i jakrepi –
smetaju mu, zadijevaju ga:
od svačesa treba da se brani,
ili svemu da se prilagodi
kâ ostala druga životinja,
ako mu je milo živovanje...
(„Čovjek“)

Ili u pjesmi „Jednoj Crnogorki“:

¹⁵ Trifun Đukić, isto, 264-265.

Kunem ti se prvom suzom
Što iz oka čojku pade,
kunem zadnjim utočištem
Zlatotkanje ljudske nade.
Ja te ljubim...
Oh, ljubi me! moje prsi
prostrane su i velike:
Ljepote ću u njih sabrat
Vasione svekolike.
Probudiću uspavane
Želje, nade, osjećaje;
Iznijet se na visinu
Otle sjajno sunce sjaje...
Suncem ću te obgraditi.
A mjesecom opasati.
Slaviću te kao Boga.
Ko idola svoga...
Oh, ljubi me. Crnogorko!

Sljedbenik u izrazu i dikciji kasnoromantičarske poetike, Kovačević je poeziju doživljavao više kao nasušnu potrebu sa željom da u romantičnom i idiličnom tonu glorifikuje iskrice narodnoga života; želio je da oživi prošlost, odnosno da istakne etičke vrijednosti ljudskoga bića više nego da poeziju shvati kao intimnu ispovijest i izraz svoje senzibilnosti i vlastitoga emocionalnog stanja. Ponekad je Kovačević mijenjao svoj tematski interes kao u pjesmi „Kad budući naraštaji stanu“, posvećenoj Đuru Jakšiću, u kojoj izbija osećaj duboke satire:

Kad budući naraštaji stanu
za nedjela da praoce krive,
u zla naša i tu naće ranu
da smo mnoge zakopali žive!
Da smo roda dike i odbranu
progonili ni dužne ni krive,
a slavili na bijelu danu
mnoge što nam na sramotu žive!

Iako u ovijem stihovima pjeva donekle svježije i tematski nove stihove, mi bismo u sintetičkome zaključku o pjesništvu Filipa Kovačevića, ipak, istakli ono što je Trifun Đukić već poodavno utvrdio: *Što se tiče samoga kvaliteta Kovačevićeve poezije o tome ne bi moglo da se kaže mnogo dobrog. To je pjesnik koji ima dosta kulture, uz to za pjesnički posao dosta volje i oduševljenja, ali malo talenta. Više kompilatorski nego originalni duh, on diletant-*

*ski samo vješto podražava pojedine uzore... U tome pogledu Kovačević je najljepši primjer kako se kod nas, u ono doba bez mnogo obzira, pjevalo po tuđim motivima i tuđim kalupima; kako se (...) išlo prosto imitacijom i parafraziranjem.*¹⁶ I u tome je zaista puna istina i sažeta karakteristika poetike Filipa J. Kovačevića.

**Risto Milić
(1842–1910)**

Na tragovima poezije Nikole I Petrovića Njegoša našle su se i pjesme Rista Milića koji je njegovao borbene pokličnice u duhu velikosrpstva s pozivom na osvajanje Prizrena kao u pjesmi „Hajdmo braćo“ u *Orliću* 1870. godišta. U tome poetskom ciklusu sve se više pjeva o motivu srednjovjekovne države Zete i o Lovćenu kao simbolu snage, osame i otpora. Sve više se pokušava u duhu ideja svesrpstva iz *Balkanske carice* knjaza/kralja Nikole, eksponirati misao da je Zeta bila *leglo srpskijeh vladara*. Takve prigodne i ideološke pjesme pišu osobito prosrpski pjesnici Milan Jovović i Aleksandar Mitrović, a na njih nije imun ni maloprije spominjani crnogorski pjesnik Filip J. Kovačević koji u *Crnogorki* 1885. objavljuje u takvom duhu pjesmu „Lovćenu“.

U podvarijanti ovoga ciklusa javljaju se pjesme pisane u formi stihova-nijeh pripovijesti koje su inspirisane spomenicima i spomen-obilježjima. Is-pjevane su u tonu elegije i tužbalice, živoga su ritma i imaju jasnu idejnu po-ruku. Njih pjevaju: Jovan Sundečić, Marko Vrbica, Jovan Popović Lipovac, Živko Dragović i drugi.

**Živko Dragović
(1856–1928)**

Jovanu Popoviću-Lipovcu, svojim životopisom i književnijem radom bio je sličan i Živko Dragović. Školovao se u raznijem sredinama: prošao je put od Cetinja do Petrograda i Pariza. Kao obrazovan i veoma kulturan dje-latnik ponovo se vratio u svoj rodni grad Cetinje đe je službovao kao profe-sor u Cetinjskoj gimnaziji, a potom je bio rektor u Bogoslovsko-učiteljskoj školi i na kraju je bio državni savjetnik. Bavio se svestranijem književnim ra-dom krajem XIX vijeka, ispoljavajući se kao pjesnik, pripovjedač istorijski-jeh priča, prevodilac ruske i francuske literature, a često se zalijetao prema nauci i politici. Njegove razasute pjesme u crnogorskoj periodici ne predstav-ljaju posebne estetske sastave, pa ih nije cijenio ni sâm autor.¹⁷ Zapravo, nje-govi prijevodi sa ruskoga i francuskog jezika, iako su predstavljali puke mo-

¹⁶ Trifun Đukić, isto, 265.

¹⁷ Isto, 268.

dele svojijeh autorâ, bili su u svoje vrijeme rado čitani, receptivno popularni u Crnoj Gori, posebno Ljermontovljeva poema *Vlastelin Orša* i prerada Marmontelova romana *Velizar* koji je rađen po ugledu na *Potonjeg Abenseraža* kralja Nikole I Petrovića. Sagledavajući cjelokupni rad Živka Dragovića kao smion pokušaj u crnogorskoj književnosti, složit ćemo se s anotativnijem zaključkom književnoga historičara Trifuna Đukića da je bio *skroman i po obimu i po pjesničkim pretenzijama. Rasut po književnim i političkim listovima, on je tim samim bio osuđen na zaborav.*¹⁸

**Jovan Roganović
(1870–1920)**

Jovan Roganović pripada krugu pisaca *sljedbenika i epigona* koji stvaraju na putevima poetike knjaza/kralja Nikole I Petrovića Njegoša, mada je rano postao oponent njegove politike. Zbog takvoga odnosa prema Nikoli I malo je živio u Crnoj Gori, a daleko je više proveo u Češkoj gdje je studirao filozofiju na Karlovom univerzitetu u Pragu, od 1892. do 1894. godine. Naselivši se u svoju drugu domovinu, Rusiju, nastavio je studirati Duhovnu akademiju u Kazanju, a po završetku obavljao je razne poslove: bio je profesor, školski nadzornik i inspektor u raznim ruskim krajevima.

Više je poznat kao revnosni sakupljač folklorâ, usmene građe, leksikograf, publicista i prevodilac, a manje je pisao beletristička djela. Ipak, objavio je u književnoj periodici, pretežno u *Bosanskoj vili*, *četinjskoj Luči*, *Glasu Crnogorca*, zagrebačkoj *Omladini* i *Carigradskom glasniku* nekoliko lirskih pjesama i svega jednu uspješnu narativnu pripovijetku, „Niz grobova“, koja je također izlazila u nastavcima *Bosanske vile*.¹⁹ Njegove su pjesme prigodnoga karaktera posvećene određenom broju ljudi: „Sjeni Damjana Karića“ (1892), „Ivanu Gunduliću“ (1893), „Pjesma pjesniku“ (1894), „Čovjeku“ (1894), „Srpkinja“ (1893). Nešto više emotivnijih i refleksivnijih tonova imaju pjesme: „Imam dragu“ (1892), „Što je život“ (1893) i druge. U saglasju sa svojom poetikom Jovan Roganović je isticao da poezija *treba stvarno da odražava svakidašnjicu čovjekova življenja, ljudske nevolje koje neminovno prate njegov život*.²⁰ Iako mu pjesme ne dosežu neki ozbiljniji estetski dometai, njih je sa stanovišta književne dijahronije potrebno registrovati u crnogorsku književnu i kulturnu tradiciju. Od njegovijeh publicističkih radova treba svakako na ovome mjestu spomenuti radnju *Čiji je spjev* „Smrt Smail-

¹⁸ Trifun Đukić, isto, 269.

¹⁹ *Bosanska vila*, IX/1894, br. 12, 179–180; *Bosanska vila*, IX/1894, br. 13, 193–195; *Bosanska vila*, IX/1894, br. 14–15, 210–213; *Bosanska vila*, IX/1894, br. 16, 242–245.

²⁰ Dušan J. Martinović, „Jovan Roganović (1870–1920)“, u: *Portreti II*, Centralna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1987, 107.

-age Čengića“ – književnu raspravu posvećenu autorstvu Mažuranićeva djela. Pokrenuo je Roganović među prvim pitanje: Je li to djelo Ivana Mažuranića ili Petra II Petrovića Njegoša!? Dajući svoju „originalnu“ tezu i pogled, iznio je nekoliko interesantnijih zaključaka o čemu više piše Dušan J. Martinović.²¹ Time se njegova rasprava našla u krugu onijeh autora (Svetozar Vulović, Ljubomir Nenadović, Nićifor Dučić i dr.) koji su se decenijama bavili tijekom delikatnim problemom. No, uprkos upiranju da to djelo proglase Njegoševijem, u književnoj istoriji je potvrđeno da je *Smrt Smail-age Čengića* (Iskra, 1846) i po tematici, jeziku i stilu genijalna tvorevina hrvatskoga pjesnika i bana – Ivana Mažuranića.

Novica Nikolić (1871–1942)

Tendencije s kraja XIX vijeka da se pjesnička riječ u potpunosti podredi rodoljubivim i političkijem ciljevima knjaza-pjesnika ostale su na snazi i u prvijem decenijama XX vijeka. Rodoljubiva i prigodna poezija, pisana osme- račkim i deseteračkim stihom, platila je svoj danak u ovome dugom raz- doblju, svakako, uz rijetke izuzetke najtalentovanijih pjesnika, Marka Milja- nova, Borislava Sl. Minića i Dušana S. Đukića, koji su se uprkos opštoj kole-ktivnoj atmosferi duha i deklarativnijih rodoljubivih i prigodnijih zanosa, uspjeli izdići svojom originalnošću, pjesničkom individualnošću izraza i te- matikom iznad političkijeh i društveno nametnutih „poetika“ i sivoga proše-ka ostalih diletantskih i epigonskih stihotvoraca. Jedan od njih je i nikšić-ki pjesnik Novica Nikolić. Iako nije ušao u anatologijski izbor crnogorski-jeh pjesnika i pripovjedača Petra M. Božovića i u antologiju *Pleme za obla- kom* Branka Banjevića, nikšićki pjesnik je ostavio pozamašan opus original- ne i svježije poezije – pjesama koje su objavljivane u *Bosanskoj vili*, *Glasu Crnogorca*, *Nevesinju*, *Glasu naroda*, *Slovenskom svetu*, a sabrao ih je za ži- vota u tri zbirke pjesama: *Uzdisaji* (1896), *Cvijeće sa Huma* – koja je ugleda- la svjetlost dana 1905. godine²² i *Treperenje duše* (1934). Iako je u prvijem poetskim sastavima Nikolić nastojao biti pristupačan i originalan, kao u pje- smi „Gavran i Vila“ („Na presjeku gavran pao / pa žalosno zagraktao...“), njegovi su stihovi receptivno plijenili ošćajne sfere i senzibilitet naroda, ali je zbog svojih prepoznatljivijeh satiričnih tonova i tendencija prema crnogor-

²¹ Dušan J. Martinović, „Jovan Roganović (1870–1920)“, u: *Portreti II*, Centralna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1987, 107–108.

²² Prema svjedočenju Novaka R. Miljanića (Novak R. Miljanić, „Novica Nikolić i njegovo stvaralaštvo“, u: Slobodan Kalezić, *Crnogorska književnost u književnoj kritici*, IV (Realizam – Moderna), Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2001, 352), ostala je Niko- lićeva rukopisna zaostavština koju čuva njegova kći Olga udata Mijanović u Kotoru.

skome pjesniku i anegdoticaru Mićunu Pavićeviću u „Mićunijadi“ i Radovanu Peroviću Tunguzu Nevesinjskom u „Tunguzijadi“ ostao na površju pukoga stihotvorstva zašćenjenoga deklamatorskom i kritizerskom evokacijom. Njegov se poetski ton promijenio tek u potonjoj zbirci *Cvijeće sa Huma*, originalnijem temama i motivima, a ima suptilnijih osećaja, misaonih, šetnih i elegično-deskriptivnijih i pejzažnih stihova. Ti sumorni okviri prirode u pjesmama *Novice Nikolića u svemu podsjećaju na stihove Vojislava Ilića*:

Na umornom polju uvenula trava,
sve je pusto, n'jemo, nigdje nova java;
kraj planinskog lanca kućice su same,
a nad njima lebde pramenovi tame.

(„Na umornom polju uvenula trava“)²³

Sumorne i melanholične misli i moderniji poetski izraz nijesu bili svojstveni samo Novici Nikoliću, već daleko više kod njegova pjesnika savremenika – Dušana S. Đukića koji je pjevao pod uplivom modernijih poetskih tendencija i ruskoga pjesnika Semjona Nadsona o kome je kao pjesniku skrenuo pažnju i u posebnoj studiji „Semjon Jakovljević Nadson“²⁴, karakterišući ga kao tragičnoga pjesnika čija poezija elegičnoga ritma *navlači sumor, a duša u njemu tuguje prostrano i sanjivo, kao jeka večernih zvona i trepet drhtave harfe*.²⁵ Te iste sumorne i melanholične drhtaje poetske duše afirmisaće period srpske i hrvatske moderne mnogo intenzivnije, jače i sadržajnije. I sâm Novak R. Miljanić u citiranoj studiji eksplicite kaže da *svođenje Nikolićeve pjesničkog djela na vojislavizam ne može da se prihvati i shvati drugačije no kao površan i pojednostavljen pristup. Nesumnjivo je da ima uticaja, kao i kod svih pjesnika, ali je bitnije i važnije to da je Nikolić i u mnogome svoj, originalan. Dosta Nikolićevih pjesama nosi osobnosti crnogorskog podneblja, leksike, pejzaža i ostalih svojstava*.²⁶ Prema poetskijem vrstama Nikolićevo se pjesništvo dijeli na: rodoljubive, ljubavne, perifrastične (pejzažne), meditativne, satirične pjesme, a usputno je njegovao prigodnice i balade te nešto rjeđe narativnu prozu. Dakle, Nikolić je raznovrsnijem žanrovskim repertoarom razmakao granice pjesničkih tema i motiva u crnogorskoj poeziji krajem XIX i u prvijem decenijama XX vijeka. Posebno emocionalno i misaono plijeni satira u njegovome pjesništvu poput stihova koje je posvetio „Brbljivcu“:

²³ Radivoje Šuković, *Književna periodika u Crnoj Gori (1835–1914)*, NIO „Univerzitetska riječ“, Titograd, 1986, 274.

²⁴ *Dan*, br. 1-2, 1912.

²⁵ Isto, 141.

²⁶ Novak R. Miljanić, isto, 354.

Svaka riječ s tvojih usta
Prazna, šuplja, s vjetrom leti
Utješi se, jer je danas
Više zbora no pameti!

**Nikola St. Ljubiša
(1868–1919)**

Savremenik i saputnik Novice Nikolića bio je pjesnik Nikola St. Ljubiša. Dugo se mislilo da je on sin Stefana Mitrova Ljubiše sve dok nije Todor Stefanović Vilovski u svojoj knjižici dao anotaciju o Stefanovom sinu Mitru St. Ljubiši koji je *umro u Beču s proljeća 1900. godine od suhe bolesti kao advokatski pisar*.²⁷ On nije, dakle, bio književnik. Sin Stjepana Ljubiše i sinovac ondašnjega mitropolita crnogorskog Visariona Ljubiše (1823–1888) bio je Nikola St. Ljubiša. Školovao se u rodnom mjestu (Blizikuće u Paštrovićima), na Cetinju, u Zagrebu i Beogradu, a potom u Petrogradu gdje je konačno završio Duhovnu akademiju i doživio dane Oktobarske revolucije 1905. godine. Od 1914. godine boravi na Cetinju gdje je radio kao nastavnik ruskoga jezika, a predavao je još nekoliko drugih humanističkih predmeta u Bogoslovsko-učiteljskoj školi. S padom Crne Gore i proćerivanjem kralja Nikole I Petrovića, Nikola St. Ljubiša odlazi s Kraljevom svitom u Pariz, gdje je radio ponovo kao prosvjetni djelatnik sve do svoje rane smrti.²⁸ Kao književnika nije ga unio u svoj antologijski izbor crnogorskih pjesnika i pripovjedača prof. Petar M. Božović, a skromno je analizirao njegovo pjesništvo i Trifun Đukić u svome *Pregledu književnog rada Crne Gore*. On je, vjerovatno, za njih bio izvjesna nepoznanica kao originalni pjesnik, premda se u književnoj periodici (osobito u *Luči*, sv. IV) i dnevnijem listovima (*Glasu Crnogorca*) s vremena na vrijeme javljao sa prijevodnom literaturom. Omiljeni stvaraoci koje je prevodio bili su mu ruski pjesnici osamljenosti: Mihail Jukevič Ljermontov (poema *Mciri* 1839–1840),²⁹ Nadson („Ideal“, 1897. i jedna bezime-

²⁷ Todor Stefanović-Vilovski, *Stjepan Mitrov Ljubiša utisci i uspomene*, drugo izdanje, Kotor, 1908, 94.

²⁸ O godini rođenja Nikole St. Ljubiše nema saglasja u literaturi. Branko Banjević (*Pleme za oblakom, crnogorska poezija druge polovine XIX vijeka*, izbor, predgovor i pogovor Branko Banjević, Grafički zavod, Titograd, 1973, 213) ističe da je rođen 1870, dok dr Radoslav Rotković (Radoslav Rotković, „Pregled crnogorske literature od najstarijih vremena do 1918“, *Stvaranje*, br. 4, Titograd, 1979, 633) navodi da je Nikola St. Ljubiša rođen 1868. Moguće da je Banjević pogriješio jer je i Savo Vukmanović (Savo Vukmanović, „Pjesnik St. Ljubiša“, u: Slobodan Kalezić, *Crnogorska književnost u književnoj kritici, IV* (Realizam – Moderna), Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2001, 322–323) naveo istu godinu kao i R. Rotković.

²⁹ Odštampana je i kao posebno izdanje na Cetinju 1899. godine.

na pjesma), Polonski („Pjesma“ i jedna bezimena pjesma), Kruglov („Listići iz dnevnika“) i naravno njihov engleski uzor-pjesnik Bajron („Duša mi je mračna“, 1899). U novije vrijeme o Nikoli St. Ljubiši pisao je anotativno dr Radoslav Rotković,³⁰ a Branko Banjević je u antologijski izbor *Pleme za oblakom* unio samo jednu Nikolinu pjesmu: „Potonja želja“, ali bez ikakvih dugih pojašnjenja o njegovome životu i književnom radu. Za kratkoga života Ljubiša je objavio samo dvadesetak originalnijih pjesama. Nije imao vremena da se do kraja razvije i potvrdi kao individualna pjesnička ličnost, iako i ono što je ostavio svjedoči o njegovoj nadarenosti i o atipičnijem temama sumornosti i motivima pesimizma i osamljenosti. U novije vrijeme o njegovoj građanskoj i stvaralačkoj biografiji pisao je opširnije dr Savo Vukmanović,³¹ pa je tek s tom studijom njegovo djelo približeno crnogorskoj književnoj i kulturnoj javnosti.

Stvarajući, dakle, pod uticajem svojijeh ruskih sentimentalnijeh, romantičarskih i samo donekle modernističkih poetskih uzora, modelujući svoj poetski svijet brižno i poetski savjesno, Nikola Ljubiša je u finalu svoga burnog života ispjevao dvadesetak originalnijeh pjesama (1892–1900). I taj neveliki ciklus njegove poezije tematski je i motivski raznovrstan i dijeli se prema pjesničkijem vrstama na: ljubavne, pejzažne i reflesivno-pesimistične radove. Da je njegova poezija nastala na tragu novijeh poetskih nadahnuća i osećaja krajem XIX stoljeća svjedoče i sami naslovi Ljubišinih pjesama: „Majske noći“, „Ponoć“, „Crno pero gavranovo“, „Minulo je premaljeće“, „Ja ću umr'jet“, „U jesen“, „Zvijezda ljubavi“, „Potonja želja“, „Blijede su usne moje“, „Pored starčeva groba“, „Čarobnu Boku sanjam“ itd. Poput ljubavnijeh i pejzažnih pjesama Dušana S. Đukića i Borislava Sl. Minića, i pjesme Nikole St. Ljubiše pune su nježnijeh i sumornih slutnji i boja od kojijeh su najdominantnije crna, modra i siva:

Snove snivam, a s prozora moga
magla nosi moj sumorni gled...
Pada suton mira vječitoga
Vječne noći pokriva me led!
Moje srce neće kucat' više,
smirit će se burne noći te

³⁰ Radoslav Rotković, „Pregled crnogorske literature od najstarijih vremena do 1918“, *Stvaranje*, br. 4, Titograd, 1979, 633–644.

³¹ Savo Vukmanović, „Nikola St. Ljubiša“, *Boka*, br. 10, Herceg-Novi, 1978, 232–242; Savo Vukmanović, „Pjesnik St. Ljubiša“, u: Slobodan Kalezić, *Crnogorska književnost u književnoj kritici, IV* (Realizam – Moderna), Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2001, 322–333.

i prestaće duša da izdiše:
sve joj želje, ljubav, nad i sve!
(„U jesen“)

Ljubiša ne ostvaruje, dakle, samo vizuelnu sliku pejzaža već utkiva i vlastito emocionalno, sumorno i pesimistično raspoloženje kao u svome intimnom dnevniku:

To je pjesma smrti,
nju sad pjevam i ja ...
Svenulo je cv'jeće;
pupolj se ne razvija –
svenuo sam i ja!

(„Iz dnevnika“)

Umorna priroda i sumorni pejzaž smrti u Ljubišinijem poetskim minijaturama pokrenuli su pjesnikova raspoloženja, pa se tako jedno i drugo slilo u jedinstvenu i harmoničnu poetsku cjelinu: poetski subjekt sa svojim duševnijem i sumornim raspoloženjima i pejzaž koji je na taj način gibak i do kraja prštav i humanizovan. U poeziji Nikole St. Ljubiše pogašena su mladalačka osjećanja, ugašeni ljudski snovi o sreći. U ljubavnoj pjesmi *Majske noći* izazvano je sjećanje na noć, na trenutke „radosti i tuge“, sreće kada „ja ti vitog tijela obavio struke“.³² A o ovome tematskom segmentu Savo Vukmanović kaže dalje: *Tužni akordi odjekuju skoro u svim Ljubišinih pjesmama, bez obzira na njihovu vrstu i predmet o kojem pjevaju. Razlika je samo u njihovoj jačini i u neposrednosti izraza.*³³ Kao zavičajnik Boke Kotorske, Ljubiša se u pjesmi „Boku sanjam“ inspirisao njezinom čarobnom prirodom s refleksijom senzibilnoga socijalnog odjeka njegova naroda u tom arealu:

Čarobnu Boku sanjam,
gdje kraj ognjišta b'jedna
maternjom suzom rošen
djetinjstvu minu san...
Htio bih s jutarnjim zvonom
duh moj da se uznosi,
mog naroda jade Bogu da izlije,
suzu lire moje lahora da raznosi
s miomirom smilja Gora paštrovskije.

Naslućujući sumorne akorde vlastite duše i inspirišujući se bokokotorskom prirodom u toj kolijevci svoga života, Ljubiša je postao prethodnikom

³² Radivoje Šuković, isto, 275.

³³ Savo Vukmanović, „Pjesnik Nikola St. Ljubiša“, u: Slobodan Kalezić, *Crnogorska književnost u književnoj kritici, IV* (Realizam – Moderna), Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2001, 328.

pjesnika moderne: Viktora Vide i Frana Alfirevića, koji su o tom istom prostoru pjevali mnogo ekspresivnije, suptilnije, dublje i avangardnije. Stoga se ovde nameće pitanje: je li cjelokupna poetika Nikole St. Ljubiše izdanak modernističkih uticaja ili refleks njegove romantične prijevodne književnosti? Njegovo pjesništvo ostaje u tradiciji crnogorskoga pjesništva romantičarske stilske i jezičke formacije. Poetski jezik mu je tradicionalan, preuzet pretežno iz arsenala usmene književnosti, kao što se uostalom služi njezinom dikcijom i metrom (osmercem). Ono po čemu Ljubišinu poeziju svrstavamo u modernističku poetiku jest njegov kultivisani dvanaesterac, metar i moderniji motivi i teme koje su naročito njegovali skoro svi pjesnici zapadnoevropske i naše moderne lirike. I u pravu je Savo Vukmanović kad u svome sintetičkom zaključku tvrdi: *Svojim književnim stvaralaštvom on (Ljubiša – M.N.) umnogome podsjeća na svog prethodnika Stevana Perovića Cucu, Njegoševa strića i prvog našeg bajronistu. Oba su bili romantični subjektivni pjesnici. Oba su ispjivali po tridesetak erotičnih, nostalgičnih i refleksivno-pesimističnih pjesama i bili pod uticajem drugih pjesnika na koje su se ugledali u idejama, tonu i izrazu. (...) Njihovo kratkotrajno književno stvaranje nije im ni dozvolilo da se razviju u mnogo jače i samostalnije pjesnike i da daju svoju pravu mjeru.*³⁴

Dodajmo svemu ovome činjenicu da je uticaj usmene osmeračke pjesme i prijevodne ruske i engleske romantičarske literature na Ljubišino stvaralaštvo nedvosmislen, a isto tako je vidljivo da je rano preminuli pjesnik Ljubiša tome svom nevelikome poetskom opusu i raznovrsnome poetskom žanru dao, ipak, svoj originalni osećajni i misaoni pečat. Isprepljećući usmenu naraciju čestijem lirskim ugođajima sumornosti, pesimizma i svakodnevnoga sivila umiruće prirode, Ljubiša je ostavio crnogorskoj književnoj tradiciji nevelik poetski opus koji se ipak ne smije prepuštiti zaboravu.

Radomir Krivokapić-Orlinski (1876–1938)

Nova generacija crnogorskih pisaca, rođena u osmoj deceniji XIX vijeka (Radomir Krivokapić-Orlinski, Ljubomir Bulatović-Ibrijski, Marko Vrbica, Dimitrije Jevtović-Polimac) stasala je u književnome prostoru cetinjskih pjesnika i pripovjedača na razmeđu dvaju stoljeća. I oni su bili, kao i njihovi savremenici, upućeni i orijentisani ka emocionalnome romantičnom svijetu i jačanju lirskih elemenata u stilskim i tematsko-motivskim strukturama. Prodiranje lirskoga elementa u do tada epske književne vrste može se osobito uočiti kod Radomira Krivokapića-Orlinskog. On je oblikovao svoj

³⁴ Savo Vukmanović, isto, 333.

poetski svijet ne samo po ugledu na klasicističku poeziju srpskoga pjesnika Vojislava Ilića i poeziju njegovijeh sljedbenika, već i prema poetskijem modelu usmene epske poezije. Ispunjavao je brojne stranice ondašnjih periodičnih cetinjskih publikacija (*Luča*, *Književni list*, *Glas Crnogorca*, *Cetinjski vjesnik*, *Lovčenski odjek*, *Zetski glasnik*), ali i drugih časopisa, kao što su: *Boka*, *Građanin*, dubrovački *Srđ*, *Ženski svijet*, *Slobodna misao* itd.). Njegovo pjesništvo nije po opusu veliko. Napisao je šezdesetak lirskih pjesama i dva veća epska spjeva: *Heroida* (1910) i *Slobodijada srpstva*³⁵ – epski spjev od 40 pjevanja i u 20.000 stihova. Krivokapićevo je djelo sazdan na granici romantike, ali i na onijem obrascima koje sâm autor naziva tradicionalnom *objektivnom lirikom* i u *metru klasicističke pjesme*. Takve su njegove tvorevine: „Žrtve Amora“, „Safir i Zormena“, „Vestfalka Ofelija“ koje su objavljene u *Luči* od 1898-1901. U tijem pjesmama *novi stih prati klonuće, tugu, smrt i noć*, a njegova pjesma „Noć“ prožeta je i tonovima pesimizma³⁶, kao u stihovima:

U hladno tad naručje sa mrtvačke postelje,
uzima život slabi i krilom tuli luč –
Prestaje život tada i svaki svijet želja,
jer dveri groba vječnog otvara crni ključ.

Razumije se da težnja prema lirskome nije mogla biti svugde podjednako ostvarena. To iz razloga što ona nije mogla naći svoje puno ostvarenje u izmijenjenijem vremenskim, književnijem i poetskim ostvarenjima krajem XIX i u osvitlu prve decenije XX vijeka. Poezija nije mogla naći svoje puno umjetničko ostvarenje u onijem književnostima (kakva je bila i crnogorska) koje su bile još uvijek podređene tradicionalnijem i nacionalnim utilitarnijem zadacima. Potreba za epskim izrazom, i u svjetskoj i domaćoj književnosti, sa *didaktičko-prosvjetiteljskim stavom*, bila je još uvijek u njima tako *dominantna i jaka da nije dopustila snažniji razvitak lirskoga načela i hiperbolizaciju čuvstvenosti*.³⁷ Sve to tako zorno ilustruju prigodne i patriotske pjesme Radomira Krivokapića-Orlinskog koji u potonjoj deceniji XIX i u prvoj XX vijeka *uveliko oživljava guslarski deseterac i prozno osmeračko stihovanje. I sâm Orlinski svoje stihove slaže u desetercu, ponekad osmercu; pretače ih u*

³⁵ Djelo je izašlo posthumno 1938. u biblioteci *Djela i ljudi* nikšićkoga književnika Marka Kavaje.

³⁶ Radivoje Šuković, isto, 275.

³⁷ Aleksandar Flaker, „Prilog problemu romantizma“, u: Aleksandar Flaker i Zdenko Škreb, *Stilovi i razdoblja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, 204.

*ode kralju i kraljevskom paru, pritom ne zaboravljajući istorijske događaje (Kosovo, Grahovac).*³⁸

Njegova epska struktura sazdana u dvadeset i sedam pjevanja *Heroide* nije ništa drugo nego stihovana istorija Crne Gore za koju je pjesnik privezao zračak srpske slobode poslije Kosova.³⁹ Ugledajući se na srpske pjesnike epskih žanrova: Vladislava Kaćanskog (*Grahov laz*), Milisava Jevtića (*Srbijanski venac*) i Dragoljuba Filipovića (*Kosovski božur*), Orlinski je u širokoj panorami zbivanja i događaja opjevao crnogorsku istorijsku povjesnicu. U težnji da epu dadne epsko-lirski karakter, pjesnik je plastično i psihološko-narativno karakterisao ne samo poznate istorijske ličnosti Baja Pivljanina, Nikca od Rovina, Vuka Raslapčevića, Petra II Petrovića Njegoša, već i druge crnogorske prvake, savremene protagoniste i junakinje. Iako je u svoje vrijeme ep plijenio pažnju književne kritike, proglašavajući ga djelom značajnoga književnog kvaliteta, najbliži je istini estetski sud koji je dao u sintetičkom zaključku Trifun Đukić, rekavši da je *Orlinski imao pretenzija da u svojoj „epopeji“ mnogo obuhvati. Međutim, on je, mjesto epske karakteristike, dao spjevu jednu naročitu lirsku obradu, gdje je glavna ličnost – sam pisac. Epski element se izgubio u frazeološko-versifikatorskoj tehnici samoga pjesnika.*⁴⁰ U duhu, stihu, stilu i versifikaciji *Heroide* napisao je Orlinski i spjev *Slobodijada srpstva* koji se smatra estetski boljim djelom od prvoga, posjedujući sve mane i vrline prethodnoga spjeva. To je djelo bolje od prvoga zato što ima više plastike i misaonog uzleta (...), ali ono predstavlja i rjeđu pojavu književne volje i ambicije u pjesničkim stvaranjima i spisateljskoj istrajnosti.⁴¹

Ljubomir A. Bulatović-Ibrijski (1877–1942)

Uz Radomira Krivokapića Orlinskog pristao je Ljubomir A. Bulatović-Ibrijski koji je dijelio sve pjesničke zanose cetinjske skupine pjesnika, iako je svojijem porijeklom bio iz Andrijevice. Još kao učenik Cetinjske gimnazije i kasnije Bogoslovsko-učiteljske škole u Prizrenu, Ljubomir Bulatović je krajem XIX i u osvitu XX vijeka marljivo sarađivao u cetinjskoj i nikšićkoj periodici (*Luča, Nevesinje, Prosvjeta, Glas Crnogorca, Cetinjski vjesnik, Lovčenski odjek, Crnogorac, Slobodna misao, Zapisi, Zetski glasnik, Alma-*

³⁸ Dušan Martinović, „Orlinski i Ibrijski“, u: Slobodan Kalezić, *Crnogorska književnost u književnoj kritici, IV* (Realizam – Moderna), Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2001, 366.

³⁹ Petar M. Božović, „Radomir Krivokapić–Orlinski“, *Antologija crnogorskih pjesnika i pripovjedača*, Štamparija „Ujedinjenje“, Podgorica, 1927, 95.

⁴⁰ Trifun Đukić, isto, 335.

⁴¹ Isto, 336.

nah šematizma *Zetske banovine* i sl.), ali i u drugijem listovima: somborskom *Golubu*, *Bosanskoj vili*, *Ženskom svijetu*, *Jugoslavenskoj pošti*. Često je svoje vlastito građansko ime i prezime pretvarao u književni pseudonim *Ibrijski*, po rječici Ibriji iz svoga zavičaja - Rovaca. Pisao je od malena stihove jezikom svoga zavičaja, ali ih nije objavljivao već ih je predao, kako je to sam zabilježio, ruskome kulturologu i sakupljaču narodnoga blaga u Crnoj Gori, Rusu Pavlu Apolonoviču Rovinskom koji ih je najvjerovatnije zagubio. Poznato je da je njegova prva pjesma „Maj“ obznanjena u knjizi *Na Černe Hore* (1892) češkoga etnomuzeologa Ludvika Kube.⁴² Ljubomir Bulatović-Ibrijski je neveliki poetski stvaralac. Sačinio je tridesetak lirskih pjesama, istorijski spjev *Crnogorka*, a daleko više objavio je članaka iz crnogorske istorije, geografije i teološke esejistike.

Ibrijski nije baš dijelio sve poetske zanose svoje generacije, ne pridružujući se onima koji su svoj stih slijepo podređivali dnevno-političkome utilitarizmu i naslanjanju na poeziju Nikole I Petrovića Njegoša. Sâm je Ibrijski zapisao da su sve njegove pjesme izliv njegove duše i srca: *Sve što je na mene uticalo, povoljno ili nepovoljno; sve što sam osjećao - iskazivao sam u svojim pjesmama!*⁴³ Ibrijskog su njegovi savremenici smatrali, kao i mi danas, jednim od pravih talenata crnogorske književnosti, lirskim pjesnikom autentične i sasmosvojne inspiracije. Njegove pjesme dokazuju izvornost njegovijeh poetskih nadahnuća, ali ne i pjesnika vrhunskoga poetskog jezika. Izraziti romantičar, zadojen usmenom lirikom, pjevao je Ibrijski i pod njezinim poetskim uplivima. Uz to, uzimao je učešća u tada aktuelnim literarnim raspravama. U nekima od njih zauzimao je kritičnije stavove, bez patetike i ushita, bez potcjenjivanja i degradiranja svojih protivnika.

Po uzoru na spjev *Pjesnik i vila* Nikole I Petrovića, Ibrijski je saznao istorijski ep *Crnogorka* (1907). U širokoj epskoj kompoziciji i fresci istorijskih zbivanja, od Balšića i Crnojevića do potonjijeh Petrovića, pjesnik je epskom naracijom saznao jednu prozaičnu stihovanu priču. Ona je trebalo *da bude jedna vrsta nove Dike crnogorske u epskom prikazivanju, ali je njegova Crnogorka ostala neugledna i nepoetska, književno slaba*.⁴⁴

⁴² Dušan Martinović, isto, 370.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Trifun Đukić, isto, 334.

Tomo Oraovac (1853–1939)
Čedomir Pavić (1881–1914)
Marko Vrbica (?)
Dimitrije Jevtović-Polimac (1876–1944)

Izrazite romantičarske figure bili su Tomo Oraovac, Čedomir Pavić, Marko Vrbica i Dimitrije Jevtović-Polimac. Svi oni imaju nešto zajedničko: svoj romantični zanos usmjeren prema domovini Crnoj Gori. Pjevali su rodoljubive pjesme, a manje su njegovali teme ljubavnijih sadržaja, poeziju koja je u to vrijeme u evropskome romantizmu bila jedna od prvijeh i dominantnih pjesničkih motiva.

Tomo Oraovac je pjevao u epskome ruhu i žanru „Žalopojku Lovćen planini“ i *mistifikovanu poslanicu Marka Miljanova Jolu Piletiću*.⁴⁵

I Čedomira Pavića i Dimitrija Jevtovića-Polimca obradio je vrlo sintetično, zajedno s drugim stvaraocima, Trifun Đukić locirajući ih na početak XX vijeka.⁴⁶ Za Pavića tvrdi da je bio dobar versifikator, da su se u njegovoj poeziji našli refleksi strane literature i da mu je izašla knjiga poezije 1903. godine koju je književna kritika označila kao uspjelu, a autora karakteriše kao pjesnika koji obećava. Svoje najinspirativnije trenutke Pavić je vezao za burne emocije balkanskih ratova, pjevajući optimistično, progresivno s pjesničkim porukama o ujedinjenju susjednih naroda. I svojim poetskim djelom i životnijem opredjeljenjem on je potvrdio svoj umjetnički *credo* ne dočekavši da izda svoju drugu zbirku poezije koju je bio spremio.⁴⁷

I Dimitrije Jevtović Polimac je pjesnik čije djelo lociramo u vrijeme od 1915. pa do sredine XX vijeka. Njegove zbirke pjesama: *Stari i novi dani*, *Otađbina u ljubavi*, *Pomračenje sunca* (1915) usmjerene su na lirske doživljaje. I on je pjesnik rodoljublja i ljubavi, ali mu u pjesništvu *obično nedostaje snaga jačeg izraza i veće književne ugladenosti*⁴⁸ obično onijeh poetskih elemenata koje su novo vrijeme i novi stvaraoci sve više afirmisali označavajući poetski izraz stilske formacije moderne. U finalu svoga života, a pod presijom krvavijeh ratnih zbivanja u Prvome svjetskom ratu, Polimac piše spjev *Kroz pakao u slobodu* (1940) koji *predstavlja jednu vrstu ratne hronike u stihovima, sa izvjesnom toplinom doživljenoga ali sa dosta prigodnog što umnogome kvari pjesničku neposrednost knjige*.⁴⁹

I na kraju da dodamo: vjerovatno s ovijem panoramskim pregledom crnogorske poezije stvaraoci i njihova djela nijesu do kraja iscrpljeni. Novo

⁴⁵ Radoslav Rotković, isto, 634.

⁴⁶ Trifun Đukić, isto, 333-334.

⁴⁷ Isto, 333.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto, 334.

vrijeme i nova istraživanja donijeće nove poglede i nove sudove i o nepomenutijem autorima i njihovim djelima.

Literatura:

- Banjević, Branko. – „Jedan vid 'primijenjene' poezije“, u: Nikola I Petrović: *Rat crnogorski*, NIP, „Pobjeda“, Titograd, 1975.
- Banjević, Branko. – *Pleme za oblakom*, Grafički zavod, Titograd, 1973.
- *Bosanska vila*, IX/1894, br. 12.
- *Bosanska vila*, IX/1894, br. 13.
- *Bosanska vila*, IX/1894, br. 14-15.
- *Bosanska vila*, IX/1894, br. 16.
- Božović, Petar M. – *Antologija crnogorskih pjesnika i pripovjedača*, Štamparija „Ujedinjenje“, Podgorica, 1927.
- Božović, Petar M. – „Radomir Krivokapić–Orlinski“, *Antologija crnogorskih pjesnika i pripovjedača*, Štamparija „Ujedinjenje“, Podgorica, 1927.
- *Dan*, br. 1-2, 1912.
- Đukić, Trifun. – *Pregled književnog rada Crne Gore*, Narodna knjiga, Cetinje, 1951.
- Flaker, Aleksandar. – „Prilog problemu romantizma“, u: Flaker, Aleksandar i Škreb, Zdenko. – *Stilovi i razdoblja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984.
- Martinović, dr Dušan J. – „Radoje G. Roganović Crnogorac“, u: *Portreti IV*, Centralna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1991.
- Martinović, Dušan J. – „Jovan Roganović (1870–1920)“, u: *Portreti II*, Centralna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1987.
- Martinović, Dušan. – „Orlinski i Ibrijski“, u: Slobodan Kalezić, *Crnogorska književnost u književnoj kritici, IV* (Realizam – Moderna), Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2001.
- Miljanić, Novak R. – „Novica Nikolić i njegovo stvaralaštvo“, u: Slobodan Kalezić, *Crnogorska književnost u književnoj kritici, IV* (Realizam – Moderna), Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2001.
- Rotković, Radoslav. – „Pregled crnogorske literature od najstarijih vremena do 1918“, *Stvaranje*, br. 4, Titograd, 1979.
- Stefanović-Vilovski, Todor. – *Stjepan Mitrov Ljubiša utisci i uspomene*, drugo izdanje, Kotor, 1908.
- Šuković, Radivoje. – *Književna periodika u Crnoj Gori (1835–1914)*, NIO „Univerzitetska riječ“, Titograd, 1986.

- Vukmanović, Savo. – „Nikola St. Ljubiša“, *Boka*, br. 10, Herceg-
Novi, 1978.
- Vukmanović, Savo. – „Pjesnik Nikola St. Ljubiša“, u: Slobodan
Kalezić, *Crnogorska književnost u književnoj kritici, IV* (Realizam
– Moderna), Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2001.

Milorad NIKČEVIĆ

**MONTENEGRIN POETRY AT THE END OF XIX
AND BEGINNING OF XX CENTURY
FOLLOWING THE WORK OF NIKOLA I PETROVIĆ.
- FOLLOWERS AND EPIGONES -**

In this paper, the term *followers and epigones* of Nikola I Petrović Njegoš refers to the extensive body of poetry created around and after Nikola's period, i.e. from 80's and 90's of the nineteenth century, to the Balkan Wars and the First World War. Overshadowed by work of Nikola I Petrović Njegoš, after whom few poetic authors emerged, they all followed the poetic forms established by their biggest idol Nikola I, as well as by popular Serbian poets of Romanticism, and especially by the affirmed Slavistic poet Jovan Sundečić. They followed their poetry to that extent that, except for Marko Miljanov, no author emerged as an exquisite poetic originality. This literature is characterized by a lack of poetic originality and a surplus of energy and imitation. This type of poetry was dominant, and in some poetic works pure didacticism and epic narration were also present.

Key words: *history of literature, the Montenegrin literature, Romanticism, lyrical poetry, epic poetry, drama in verse*